

JEDNO POREĐENJE PREVODA *HILJADU I JEDNE NOĆI* NA BOSANSKI JEZIK

Sažetak: U radu se opisuju osobine dva do sada poznata prevoda *Hiljadu i jedne noći* na bosanski jezik, čiji su prevodioci Fehim Spaho i Esad Duraković. Gramatičke i pravopisne osobine ovih prevoda, svake za sebe, govore o odnosu prema gramatičkoj i pravopisnoj normi vremena u kojem je prevod nastao, a posmatrane komparativno omogućavaju sagledavanje problematike u kontekstu razvoja bosanskog književnog jezika. Spahin prevod ima karakteristike austrougarske faze razvoja bosanskog književnog jezika, a Durakovićev bosanske faze. Razlike između ova dva prevoda uvjetovane su vremenom njihova nastanka i odnosom prema jezičkom izrazu samog prevodioca, a sličnosti govore o svijesti o postojanju bosanskog jezika i čuvanju njegovog lingvističkog identiteta.

Ključne riječi: *Hiljadu i jedna noć*, prevod, Fehim Spaho, Esad Duraković, bosanski jezik, književni jezik, razvoj književnog jezika, gramatička i pravopisna norma

1. Uvod

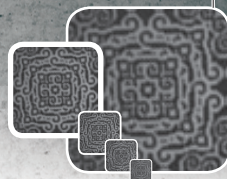
Svrha ovog rada jeste da se analizom jezika prevoda pokažu razlike između dva do sada poznata prevoda *Hiljadu i jedne noći* na bosanski jezik, prevodilaca Fehima Spahe i Osmana Nuriya Hadžića s jedne te Esada Durakovića s druge strane. Usmjerenost je na same jezičke osobine prevoda, ali i na odnos prema pravopisnoj i gramatičkoj normi u vremenu njihova nastanka. U jezičkoj analizi će se pokazati da ove prevode dijeli gotovo vijek vremena, ali i da prevodi u

svemu prate važeću gramatičku i pravopisnu normu u vrijeme nastanka.

2. Metodologija i korpus istraživanja

Rad je pisan kombinacijom dva osnovna metoda: opisni i komparativni. Ovim načinima, uvjereni smo, može se postići rezultat istraživanja, a to je osvijetliti jezik dvaju prevoda i njihovom komparacijom utvrditi razvojne tendencije norme bosanskog književnog jezika u austrougarskom i savremenom bosankom jezičkom razdoblju. Ta metodologija nam se čini još pristupačnijom u kontekstu stava samog prevodioca savremene *Hiljadu i jedne noći* Esada Durakovića koji kaže: “Zbog toga smo težili ka prijevodu djela na savremeni bosanski jezik, svjesni da će i naš prijevod neizbježno ostariti u nezaustavljivom procesu razvoja jezika” (Duraković 1999: 41). Treba istaći da ovo istraživanje pokazuje multidisciplinarnost historije književnog jezika, koja u svome ispitivanju dotiče i discipline koje nisu primarno dijahronijske: arabistika, književna historija, teorija prevođenja, stilistika, kulturna historija, što usložnjava njen zadatak u pravcu proučavanja jezika prevedenih tekstova, kao dijela pisanog naslijeđa bosanskog jezika.

Korpus istraživanja je obuhvatio tekstove prevoda *Hiljadu i jedne noći*, koji su objavljivani u časopisu *Behar*, s jedne strane, i tekstove koji su dio integralnog prevoda *Hiljadu i jedne noći* u četiri knjige iz 1999. godine, što je i prvi cjeloviti prevod ovog djela na bosanski jezik. Prema podacima iz Bibliografije književnih priloga u *Beharu* (Rizvić 2000: 574–575), prevod *Hiljadu i jedne noći* obuhvata 111 tekstova objavljenih u periodu od 1901. do 1908. godine. Za ovaj prevod značajno je istaći dvije pojedinosti: prvo, do 1903. godine prevodioci su bili Osman Nuri Hadžić i Fehim Spaho (uradili zajedno 21 prevod), a ostalih 90 prevoda uradio je sam Fehim Spaho i drugo, Spahin i Hadžićev prevod nije kompletan jer se 1908. godine gasi “bez ikakvog komentara, pomalo zapostavljen kao književni

prilog od strane novog uredništva, bez ijedne riječi priznanja djelu ili prevodiocu, da se više nikad ne nastavi” (Rizvić 2000: 288–289). Autor ovog rada je ispitivao korpus tekstova objavljen u monografiji o Fehimu Spahi (Spahić 2011: 456–482), jer je smatrao da ovaj fond tekstova može odgovarati temi rada, i da bi se slični zaključci mogli pronaći i na temelju analize cijelog korpusa, imajući u vidu činjenicu da jezik časopisa na početku XX vijeka “ide u pravcu daljeg njegovanja standardnojezičkog kultivisanja materinskog govora uz postepeno raskidanje veza sa orijentalnom grafijom (...)” (Jahić 1991: 24), a s druge strane, manjkavost ovog principa jeste što on zanemaruje mnoge primjere u kojima bi do izražaja došle predstandardne forme jezika književnih časopisa s početka XX vijeka jer je tokom cijelog perioda izlaženja njihova opća odlika “mnoštvo dijalekatskih oblika iz supstandarda, mješavina više načina pisanja mimo odredbi bilo kog pravopisa, nedosljedan fonološki pravopis uz prisutno etimološko pisanje, slabosti u stilizaciji rečenice (...)” (Šator 2004:182–183). Iz analize koja slijedi, nadamo se, neke od ovih ocjena pokazat će se tačnim, a postupak autora opravdanim.

3. Jezik prevoda u *Beharu*

3.1. Pravopis

U analizi ispitivanog korpusa nesumnjivo je potvrđena opredijeljenost prevodilaca za fonetski pravopis i to onakav kakav je propisan u *Gramatici bosanskoga jezika* iz 1890. godine, važećem normativnom priručniku tog doba, gdje se kaže: “Običniji je i prikladniji pravopis fonetski, kojim i mi pišemo” (*Gramatika* 1890: 28). Fonetski pravopis primjenjuje se dosljedno, najprije kod pisanja refleksa glasa jat, pisanja karakterističnog grafema *gj* za glas *đ*, te oblasti morfonoloških promjena (jednačenje suglasnika po zvučnosti i mjestu tvorbe), što se vidi iz sljedećih primjera¹:

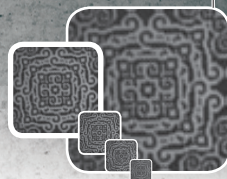
¹ U daljem tekstu za ovaj prevod koristit će se oznaka SP (Spahin prevod).

...kako je lijepa tvoja pripovijest, kako je ugodna i slatka, kako uprav zanosi (SP, 456); Tako je on išao dok ne dogje do bašće (SP, 459); Dvanaesti dan dogje mu starica sa nekakvim slatkišima zamotanim u zeleno lišće (SP, 479); U to izagje i sablast, pa kad opazi kako on dršće od straha, upita ga... (SP, 473); ...pošto je prije toga nasjekao dudovih šipaka (SP, 458).

Iako je zamjena glasa jat u najvećem broju primjera ostvarena prema pravilima fonetskog pravopisa, ipak bilježimo neke izuzetke (npr. kod oblika glagola *letjeti*, *nisam*, *željeti*, *živjeti*), što se tumači prvo, kao prodor živog narodnog govora u jezik prevedene književnosti, što nije nepoznato za jezik časopisa krajem XIX i početkom XX vijeka, a drugo, to govori o predstandardnom karakteru jezičkog idioma i to u uvjetima kada pravopisna norma postoji, ali još uvijek nije dobila svoj potpuni standardnojezički izraz. Takvu situaciju vidimo u sljedećim primjerima, mahom vezanim za sličan sintaksički sklop rečenice:

Iza tog su živili sretno do smrti... (SP, 458); ...ja se nijesam nikad usprotivio tebi niti sam prekršio tvoje zapovijedi (SP, 467); ...šta ću vam pripovijedati sljedeće noći ako budem živila i ako me car ostavi (SP, 471); Ja bih sad želila da ih odvedem njima (SP, 479); ...ja ću noćas odletiti k njima i potopiti im lagju... (SP, 464).

Kod sastavljenog i rastavljenog pisanja riječi karakterističan je primjer pisanja priloga *zatim*, koji je leksema visoke frekventnosti u tekstu zbog same sintaksičke prirode rečenice i prirode teksta (tok pripovijedanja događaja). Taj prilog se nekad piše odvojeno (što je odlika predstandardnog stanja), a nekad spojeno, kakvo je i današnje standardno pisanje. Pisanje ovog priloga može potvrditi stabiliziranost pravopisne norme jezika Spahina prevoda, jer se od ukupno 29 rečenica koje počinju prilogom *zatim* taj prilog čak 26 puta (89,6%) piše spojeno, dakle standardno, a samo u 3 primjera (10,3%) odvojeno. To su sljedeći primjeri: **Za tim** reče volu... (SP, 458); **Za tim** se spremi... (SP, 459); **Za tim** je otac spremi... (SP, 458).

3.2. Gramatika

U fonetskom aspektu jezika Spahina prevoda valja naglasiti dosljednost u upotrebi suglasnika *h* i suglasničke grupe *hv*, u svim pozicijama u riječi, što je stanje koje odgovara savremenom jezičkom izražaju: *Slušaj moju historiju, o ribaru...* (SP, 468); *Tako ti Boga, mahni se toga posla...* (SP, 457); *Bijah rahat, a samo me moja obijest unesreći...* (SP, 456); *...kako me izliječio nečim, što sam prihvatio...* (SP, 473); *Tvoj joj otac na tomu zahvali...* (SP, 479). Upotreba suglasnika *h* na kraju riječi najfrekventnija je u primjerima vezanim za glagolske oblike (prvenstveno aorist, imperfekat i potencijal), što je i razumljivo s obzirom na sintaksičku strukturu rečenice prevoda, ali i tip teksta (pripovijedanje u prošlom vremenu).

Morfološke crte su u skladu s normom iz *Gramatike bosanskoga jezika* iz 1890. godine, gdje je prihvaćen Vuk-Daničićev normativni princip s nastavkom *-a* u genitivu množine, te novoštokavskim sinkretizmom u DIL množine: *Ja na to uzmem jednu robinju, koja mi rodi muško dijete kao pun mjesec, kad se ragja, lijepih očiju, dugih, a tankih obrva, i potpunih udova...* (SP, 460); *Kad je poslije tog mrežu izvukao, bijaše puna nekakvih okrhina...* (SP, 467); *Da se ona iglama napiše u očnim kutićima...* (SP, 459); *Trgovac se okrene šejhovima...* (SP, 466). Iz primjera je vidljivo da ovaj normativni princip, osim imenica, zahvata i druge vrste promjenljivih riječi pa je prisutan i u pridjevsko-zamjениčkoj deklinaciji. Kod glagola je prisutno dosta predstandardnih i dijalekatskih oblika, što je inače i karakteristika kako same norme u *Gramatici*, tako i jezika latiničnih pisaca i jezika časopisa. Najprije su tu dijalektizmi u književnojezičkom izrazu, posebno kod oblika glagola *živjeti*, *željeti*, *odletjeti*, *vratiti*, *prepasti se*, oblika pomoćnog glagola *biti*: *...nijesam bio obdaren djetetom od nje...* (SP, 460); *Ja ću noćas odletiti k njima i potopiti im lagju...* (SP, 464); *ja bih sad želila da ih odvedem njima...* (SP, 479); zatim predstandardni oblici glagola *obećati*, *staviti*, *ući*, *završiti*, *odgovoriti*: *Ja ti obećajem i dajem ti poštnu riječ (...)* (SP, 459); *Car se rasrdi na sokola, uzme tas po treći put i metne ga pred konja (...)*

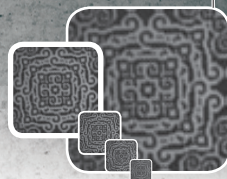
(SP, 472); (...) *a onda se skupi i malo po malo uljegnje u bocu* (...) (SP, 469); *Kad on svrši svoju pripovijest* (...) (SP, 465); *Dobro, odvratih mu ja...* (SP, 461). Oblici glagolskog priloga prošlog redovno se javljaju sa skraćenim nastavkom: *...pripustiv njemu da bira način smrti...* (SP, 468); *...a poslije toga sagje k moru i rekav u ime božije...* (SP, 466). Nepromjenljive riječi također pokazuju primjere predstandardnih i dijalekatskih oblika, ali nedosljednosti su u ovoj oblasti više vezane za pravopis, tj. za samo pisanje pojedinih oblika nepromjenljivih riječi.

Na sintaksičkom nivou jezičke strukture prepoznaju se stabilizirani jezički oblici, posebno kad je u pitanju kongruencija te red riječi. Ipak, treba imati u vidu da je riječ o jeziku prevoda pa se razlika između arapske i sintakse našeg jezika ne treba zanemariti. Izbor leksike vezan je za samu prirodu prevedenog teksta (književnoumjetnički tekst), ali u njoj se mogu vidjeti bar dvije dominantne tendencije; prva je mali broj riječi stranoga porijekla (izuzimajući orijentalizme), što je u skladu s tendencijom čuvanja “materinskog jezika”, prisustvo riječi iz orijentalnih jezika tumači se samom prirodom teksta te činjenicom da tih riječi ima dosta i u dijalektu, ali i jezičkom osjećaju samog prevodioca, tu je dosta dijalektizama (posebno u glagolskim oblicima) što pokazuje vezu između književnog jezika i narodnog govora. Leksika je uglavnom u skladu s tadašnjom normom, a primjećuje se i tendencija prevodioca da tekst što više približi prosječnom čitaocu.

4. Jezik savremenog prevoda

4.1. O prevodu

Jezik savremenog prevoda *Hiljadu i jedne noći* odnosi se na prevod ovog djela na bosanski jezik iz pera Esada Durakovića objavljen 1999. godine u četiri knjige. To je prvi cjeloviti prevod ovog djela na bosanski jezik, koji je značajan i za samu historiju bosanskog knji-

ževnog jezika, posebno zbog toga što se on pojavljuje u petoj fazi razvoja historije bosanskog književnog jezika, tzv. “bosanskom dobu” (v. *Gramatika* 2000: 63–65), koje je obilježeno činjenicom da bosanski književni jezik ide vlastitim putem i da izgrađuje svoju normu kao službeni jezik u Bosni i Hercegovini (pored hrvatskog i srpskog jezika). U ovom periodu nastali su svi najvažniji normativni priručnici bosanskog jezika: *Rječnik karakteristične leksike* (1992), *Pravopis* (1996), *Školski rječnik* (1999), *Gramatika* (2000). Sam prevodilac o tome kaže sljedeće: “Prevodiočev veliki cilj, izdignut na razinu ideala, jest da svojim prevodom *Hiljadu i jedne noći*, budući svjestan monumentalnosti djela, i zbog toga njegovog uticaja na jezik ponudi doprinos ponovnom pronalaženju potisnutih i dugo zatamnjenih vrijednosti bosanskoga jezika” (Duraković 1999: 40–41). Prevod je nastajao u vrijeme kada *Pravopis bosanskoga jezika* nije bio zvanično objavljen (1994), ali je prevodilac bio član Pravopisne komisije za ocjenu *Pravopisa bosanskoga jezika*, koja je u to vrijeme već raspravljala o pitanjima pravopisne norme (v. *Pravopis* 1996: 6–7), a sam prevod je objavljen 1999. godine kad i, još uvijek važeći, *Pravopisni priručnik za škole*. Zbog toga će se analiza jezika Durakovićeve prevoda referirati na *Pravopis* iz 1996. godine, uz zadržavanje na onim pravopisnim odredbama koje su karakteristika norme bosanskoga jezika.

4.2. Pravopis

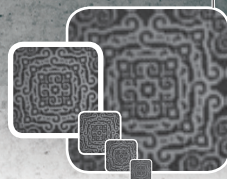
Pravopisne karakteristike Durakovićeve prevoda² su dosljedna upotreba glasa *h*, u svim pozicijama u riječi, u skladu s pravopisnim pravilom koje kaže da se “glas *h* nalazi u osnovnim i izvedenim riječima u kojima mu je po postanku (etimologiji) mjesto, kao i u riječima u kojima je naknadno razvijen” (*Pravopis* 1996: 121, t. 521), što se vidi u sljedećim primjerima: *Pripovijeda se da je sakupila hilja-*

² U daljem tekstu će se za ovaj prevod koristiti oznaka DP I (prema prevodiocu savremenog izdanja dr. Esadu Durakoviću, te oznaka I, koja označava prvu knjigu navedenog prevoda).

du knjiga iz oblasti historije starih naroda...(DP I, 51); *Htjedoh je udariti sabljom i zamahnuh...* (DP I, 81); *Uhvati me veliko sažaljenje...* (DP I, 55); *Izginu oko pedeset hiljada nevjerničkih konjanika...* (DP I, 406).

Pisanje oblika futura I izuzetno je interesantno zbog toga što je u vremenima u kojim su ova dva prevoda nastala bilo različito regulirano. Pravopis koji je važio u vrijeme Spahina prevoda nalagao je spojeno pisanje oblika futura I, što je u Spahinu prevodu dosljedno ostvareno. S druge strane, u savremenom prevodu su primijenjena pravila o pisanju futura I u skladu s *Pravopisom bosanskog jezika* iz 1996. godine, gdje se o tome kaže: “Ukoliko enklitika (u oblicima futura I, op. V. M.) dolazi iza infinitiva na -ti, u pismu se ispušta završno -i” (*Pravopis* 1996: 49, t. 201). Ovu odredbu prevodilac dosljedno poštuje: *Kad budem kod cara, poslat ću po tebe...* (DP I, 53); *Bacit ću te u more...* (DP I, 64); *Natjerat ću ga da kuša patnju...* (DP I, 405). Značajnu karakteristiku predstavljaju i primjeri pisanja riječi porijeklom iz arapskog jezika, što je i razumljivo jer upravo posuđenice iz orijentalnih jezika predstavljaju značajan leksički sloj bosanskog jezika. Posebno se to odnosi na pisanje tzv. geminiranih (udvojenih) suglasnika, o čemu se u *Gramatici* kaže: “U bosanskoj jeziku najčešća je geminacija (udvajanje) sonanata u riječima orijentalnoga porijekla, prema izvornom izgovoru u arapskom. Geminacija u bosanskoj jeziku ima dugu tradiciju. Ona je postala jedna od tipičnih odlika njegovoga glasovnog sistema. Geminacija se javlja dosljedno u riječima vezanim za islam, muslimanske vjerske obrede i uopće islamski način života. To je zato što se uvažava izvorni govor iz arapskog jezika (...)” (*Gramatika* 2000: 114–115, t. 56).

Osim u riječima vezanim za vjerske pojmove, u Durakovićevu prevodu geminacija je i dio ličnih imena porijeklom iz arapskog jezika: *Priča se – a Allah najbolje sve zna...* (DP I, 47); *Pomisli da ćeš ići u jedno od dva boravišta: u uzvišeni Džennet, ili u Džehennem...* (DP I, 365); *Car naredi da djetetu nadjenu ime Davulmekan, a njegovoj*

sestri Nuzhatuzzemana... (DP I, 274); *Starica Zatuđdavahi reče...* (DP I, 387).

Ostale jezičke odlike Durakovićeve prevoda se u ovom radu neće podrobnije ispitivati, ali se uvidom u analiziranu građu može izvesti zaključak da je Durakovićeve prevod *Hiljadu i jedne noći* usklađen s važećom pravopisnom i gramatičkom normom savremenog bosanskog jezika na način kako je ona data u *Gramatici i Pravopisu*. Primjetna je jezičko-stilska izbrusjenost prevoda, najprije u smislu sintaksičke strukture rečenice i organizacije samog teksta, a leksika je prilagođena savremenom čitaocu. Može se reći da je ovaj prevod doprinio stabiliziranju norme bosanskog književnog jezika u savremenoj fazi njenog razvoja.

5. Poređenja dvaju prevoda

5.1. Naslovi

Prva razlika između Spahina i Durakovićeve prevoda uočljiva je u naslovu samog teksta koji se prevodi. Naslov Spahina prevoda glasi *Hiljada i jedna noć (istočna pripovijetka) s originala preveli Osman Nuri Hadžić i Fehim Spaho* (SP, 456). S druge strane, Durakovićeve prevod naslovljen je jednostavno *Hiljadu i jedna noć* (DP I, 43). Odmah treba primijetiti različitu deklinaciju glavnog broja *hiljadu*. Spaho u svom prevodu uzima oblik *hiljada i jedna*, što je u skladu s normom iz Vuletićeve gramatike, gdje su normirani dubletni oblici *tisuća* i *hiljada*, ali i oblik *hiljada i sto* (*Gramatika* 1890: 79), i gdje se kaže da se broj *hiljada* mijenja kao imenica III vrste, tj. kao imenica ženskog roda na -a, poput imenice *žena* (*Gramatika* 1890: 51). *Gramatika* savremenog jezika kaže da se oblik glavnog broja *hiljada* mijenja kao imenica ženskog roda (*Gramatika* 2000: 253), ali se u višečlanim brojevima preferira oblik *hiljadu / tisuću*, što potvrđuju primjeri iz *Gramatike: tisuću šeststo devedeset devet, tisuću dvjesta i četrnaest* (*Gramatika* 2000: 255). Takva deklinacija bi odgovarala

obicima imenica e-vrste, gdje je u akuzativu prisutan nastavak -u (*Gramatika* 2000: 196, t. 86). To znači da je Spahin oblik *Hiljada i jedna noć* nesumnjivo predstandardni oblik.

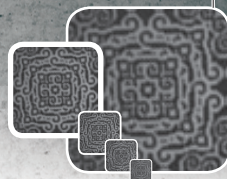
U naslovima je prisutna i različita upotreba leksike. Naslov prve pripovijetke u Spahinu prevodu glasi: "Pripovijest o magarcu i volu s poljodjelcem" (SP, 456), dok u Durakovićevu prevodu naslov glasi "Priča o magarcu, biku i zemljoradniku" (DP I, 51). Vidi se da Spaho preferira lekseme koje su danas arhaizmi (*poljodjelac*) te stilski markirani leksem (*pripovijest*). Duraković, pak, u duhu standardnog jezika koristi dosta frekventnije lekseme: *priča*, *zemljoradnik*, *bik*. U starijem prevodu dosta je arhaičnih i predstandardnih oblika u riječima koje označavaju vlastita imena. Nekoliko je takvih primjera u rečenicama u kojima se pominju likovi iz pripovjedaka:

Najprvi stigoše do Šerkana... (SP, 481); *Priča o caru Omeru an-Numanu i njegovim sinovima Šarkanu i Davulmekanu* (DP I, 273); *Za tim je otac spremi kao mladu i dovede caru Šehrijaru...* (SP, 458); *Vezir spremi kćer i dovede je caru Šahrijaru...* (DP I, 53).

Međutim, oba prevodioca na isti način navode imena *Sindabad* i *Šeharzada*: naslov u Spahinu prevodu glasi "Car Sindabad i njegov soko" (SP, 471), a kod Durakovića u istoj priči čitamo: *...a potom se car kajao kao što se kajao car Sindabad pošto je ubio sokola* (DP I, 67). Isti je oblik i za ime *Šeharzada*, kod Spahe čitamo: *Kad to vezir ispričovijeda, reče svojoj kćeri Šeharzadi...* (SP, 458), a kod Durakovića: *...reče vezir kćeri Šeharzadi* (DP I, 53).

5.2. Pravopis

Za pravopisne odlike ovih prevoda najprije je potrebno reći da imaju dvije zajedničke osobine: prva je da su oba prevoda usvojila fonetski pravopis, a druga da su oba prevoda pisana u skladu s važećim pravopisima u vremenu u kojem su nastali. Zbog toga će

se ovdje samo prikazati primjeri vezani za dvije karakteristike, koje čine razliku u pravopisu dva prevoda, a to su pisanje futura I i pisanje grafema *gj* / *đ* za glas *đ*. Ove odlike su bitne jer pokazuju tendenciju promjene normiranih oblika u skladu s potrebama sredine koja koristi neki standardni jezik, a s druge strane pokazuju razvoj i promjene u pravopisnoj normi kao dijelu književnojezičke norme. S tim u vezi, treba reći da je pisanje oblika futura I kod oba prevodioca usklađeno s pravopisnom normom iz 1890. godine, odnosno s normom iz *Pravopisa* iz 1996. godine. To znači da su u Spahinu prevodu oblici futura I napisani spojeno, a u Durakovićevu odvojeno:

*Kad ja dogjem caru, **poslaću** ja po te...* (SP, 458);
*Kad budem kod cara, **poslat ću** po tebe...* (DP I, 53);
*Ja im na to rekoh: “**Zakopaćemo** polovinu u zemlju...”* (SP, 463);
*Ko god propusti gazelu na svoju stranu, **ubiću** ga.* (SP, 471);
***Ubit ću** onog pored koga prođe gazela...* (DP I, 68).

Pisanje digrafa *gj* za glas *đ* jedno je od pravopisnih rješenja normiranih u *Gramatici* iz 1890. godine. O tome se u *Gramatici* kaže: “Suglasnik **gj** piše se u etimološkom pravopisu **dj**, osim u tugjim riječima u kojima **gj** ostaje” (*Gramatika* 1890: 29). Ovakav način pisanja ovog grafema je primjeren fonetskom pravopisu. Naravno, ima se u vidu latinična verzija *Gramatike*. U reviziji pravopisa 1912. godine “riješena su i neka grafijska pitanja u latinici, pa se grafem *đ*, uvodi umjesto pisanja *gj*...” (Šator 2004: 197), što znači da revizija pravopisa nije ukinula fonetski pravopisni princip, već samo grafijsko rješenje (u latinici) za konkretni fonem. Ova odredba je značila harmonizaciju u smislu “potpunog slaganja u pisanju na oba pisma” (Šator 2004: 195), što je bilo i potrebno s obzirom na to da su ćirilica i latinica ravnopravna pisma u bosanskom jeziku, a i zbog činjenice da reformisana ćirilica nije imala digrafska rješenja. U svom prevodu Spaho dosljedno provodi digrafsko pravopisno rješenje. S druge strane, Duraković, u duhu standardnog jezika, upotrebljava grafem *đ*:

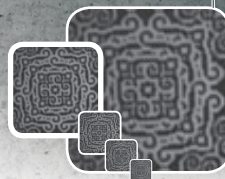
*Ona unigje s njim, a on onda zakapari vrata... (SP, 457);
 Žena uđe, a on zaključa sobu... (DP I, 53);
 ...ja dogjem s njim kod nje... (SP, 461);
 Kad budem kod cara poslat ću po tebe, a kad mi dođeš...
 (DP I, 53).*

5.3. Gramatika

Na fonetsko-fonološkom i morfološkom nivou jezičke strukture, kako se može vidjeti iz primjera analiziranog korpusa, nema bitnijih razlika između ova dva prevoda. Razlike do izražaja dolaze na sintaksičkom nivou jezičke strukture – u samom rečeničnom sklopu, u izboru pojedinih leksema u rečenicama i na koncu u stiliziranosti same rečenice, što nije beznačajno imajući u vidu da se radi o prevodima književnoumjetničkog teksta. Zbog toga će se u ovom odjeljku najviše pažnje posvetiti upravo sintaksi rečenice u ova dva prevoda. S tim u vezi, važan je i sam čin prevodenja, jer prevodilac, kako kaže Ivo Andrić, “treba da ostvari nešto što izgleda nemoguće: da potpuno oseti i upije u sebe duh jednog stranog jezika, i da ga, zatim, izrazi u najadekvatnijim, i to redovno posve drukčijim nijansama svog jezika, a da se pri tom nikad ne zaboravi i ne pomeša ta dva područja” (Andrić 1977: 177). Sljedeći primjeri upravo potvrđuju da su i Spaho i Duraković prevodioci s osjećajem za jezik i umjetnički oblikovan tekst:

Red. br.	Spahin prevod	Durakovićev prevod
1.	<i>Tako ti Boga, mahni se toga posla, da ti ne umre tvoj muž otac tvoje djece.</i> (SP, 457)	<i>Okani se toga, tako ti Boga, da ti ne umre muž i otac tvoje djece.</i> (DP I, 53)

U ovoj rečenici, oba prevodioca pokazuju osjećaj za narodni jezik, za riječ iz narodnog govora i života. Rečenica je na sličan način izvedena

i konstruirana, drugi dio rečenice je u potpunosti isti, ali u glavnoj klauzi oba prevodioca navode frazu / riječ iz narodnog jezika: *mahni se*, odnosno *okani se toga*, u značenju *napusti to* i sl.

Red. br.	Spahin prevod	Durakovićev prevod
2.	<i>Ja sam se s njom vjenčao, dok je ona bila još male- na, pa sam živio s njom oko trideset godina, a da nijesam bio obdaren djetetom od nje.</i> (SP, 460)	<i>Oženio sam se njome dok je bila sasvim mala i proživio sam s njom tridesetak godina, ali mi nije rodila dijete pa sam uzeo naložnicu...</i> (DP I, 55)

Ovdje treba reći da je rečenica drugačije strukturirana – kod Spahe se složena rečenica završava, a kod Durakovića se nastavlja rečenični niz. S druge strane, ovdje treba obratiti pažnju na oblik pasivnog perfekta koji koristi Spaho, s dijalekatskim oblikom pomoćnog glagola (*nijesam bio obdaren*), dok Duraković u ovom slučaju upotrebljava aktivni glagolski oblik (*nije rodila*). To Spahinu prevodu daje izvjesnu stilsku vrijednost, koja ukazuje na starinu jezika i uopće na jezik starih pisaca, kojima nije strana česta upotreba pasivnih glagolskih oblika.

Red. br.	Spahin prevod	Durakovićev prevod
3.	<i>Kako je lijepa tvoja pripovijest, kako je ugodna i slatka, kako uprav zanosi.</i> (SP, 461)	<i>Kako je divna, slatka i opojna tvoja priča, sestrol!</i> (DP I, 55)

Ovo je jedna od onih rečenica koje se, logikom pripovijedanja i lančanog nizanja priča u zborniku *Hiljadu i jedna noć*, redovno ponavljaju u dijelu teksta kad se prekida pripovijedanje u prethodnoj

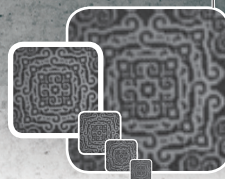
da bi se nastavilo u sljedećoj noći. Kod ova dva prevodioca primjetna je razlika u upotrebi leksike (riječ *pripovijest* kod Spahe, naspram *priča* kod Durakovića – opet nam govori o starini jezika, dok oblik *uprav zanosi* kod Spahe govori o karakteristici jezika austrougarskog vremena, a to je veliki broj prestandardnih i dijalekatskih formi).

Red. br.	Spahin prevod	Durakovićev prevod
4.	<i>Ifrit reče: Slušaj moju historiju, o ribaru! Govori - odvrati ribar - ali budi kratak, jer ja sam umoran, duša mi je u noge sašla. (SP, 468)</i>	<i>Poslušaj moju priču - nastavi ifrit. Kazuj, ali skrati - reče ribar - jer mi je srce već sišlo u pete. (DP I, 62)</i>

Slične jezičke tendencije primjećujemo i u dijaloškoj formi organizacije teksta. Opet je starina u jeziku vidljiva u Spahinu prevodu (riječ *historija* u značenju *priča, prošli život, kazivanje*), a s druge strane oba prevodioca, osim što koriste isti tip klauze, koriste i frazu *sišlo srce / duša u pete / noge*, a ta fraza znači osjećaj straha. Ova fraza je opet dio narodnog govora, čak i danas je prisutna u razgovornom jeziku.

Red. br.	Spahin prevod	Durakovićev prevod
5.	<i>Ko me ovoga kurtariše, ispunicu mu tri želje (zahtjeva). (SP, 468)</i>	<i>Učinit ću bogatim za sva vremena onoga ko me izbavi. (DP I, 62)</i>

Ovdje je zanimljiva upotreba riječi *kurtarisati* kod Spahe, što je nesumnjivo riječ iz narodnog govora koja je i danas vrlo živa i frekven-

tna posebno u razgovornom stilu, a ta riječ u ovom kontekstu dobija i dodatnu stilsku notu u smislu da jače naglašava stanje / osjećanje samoga lika koji takvu riječ izgovara, za razliku od riječi *izbaviti* koja je stilski neutralnija.

Red. br.	Spahin prevod	Durakovićev prevod
6.	<i>A kamo ti ono, odvrati joj ona, šta ću vam pripovijedati slijedeće noći, ako budem živila i ako me car ostavi.</i> (SP, 471)	<i>Nije to ništa prema onom što ću vam ispričati naredne večeri, ako živa ostanem i ako me car poštedi - reče Šeherzada. (DP I, 67)</i>

Ovaj rečenični sklop se također ponavlja pri kraju svake priče na temelju logike samog književnog teksta, ali ovdje se opet vidi jezička starina kod Spahe, uz prisutne dijalektizme i riječ *ostaviti* u značenju *ostaviti na životu*, što nije riječ koju Šeherzada slučajno upotrebljava, već njome naglašava činjenicu da njen život zavisi od careve volje i da ga ona spašava pričanjem priča.

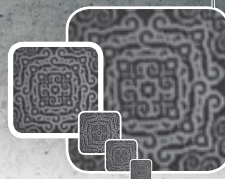
Red. br.	Spahin prevod	Durakovićev prevod
7.	<i>U to izagje i sablast, pa kad opazi kako on dršće od straha, upita ga: “Zašto si se tako prepanuo?” (SP, 473)</i>	<i>...zatim dođe vještica i vidjevši kako sav drhti od straha, upita: “Zašto si se uplašio?” (DP I, 69)</i>

Upotreba dijalektizma kod Spahe ukazuje na staro stanje jezika, dok Duraković upotrebljava oblik glagola *uplašiti se*.

Red. br.	Spahin prevod	Durakovićev prevod
8.	<i>Na to udare oba protivnika jedan na drugoga i izgledahu kao dva brda, kada se sudare ili kao dva mora, kada se zajedno uzburkaju, za čas se sudare, pa se opet rastave... jedni vele, Šerkan je pobjeditelj, a drugi su opet bili za Efriduna.</i> (SP, 478)	<i>Zatim kidisaše jedan na drugoga, nalik na dva brda koja se sudaraju, ili na dav mora što se biju. Približavali su se i odmicali jedan od drugoga, sudarali se i rastavljali... Neki su govorili da će Šerkan pobjediti, a drugi da će Afirdun triumfirati.</i> (DP I, 403)

Oba prevodioca u ovom primjeru pokazuju smisao za prevođenje književnog teksta. Tekst je ukrašen stilskim figurama, a opet je razlika u riječima. Zanimljivo je da Duraković u svom prevodu upotrebljava riječ *kidisati*, koja je nesumnjivo stilski obilježena u odnosu na "neutralnu" riječ *udariti* kod Spahe; s druge strane, Spaho koristi riječ *pobjeditelj*, tj. pobjednik, dakle predstandardni oblik, dok Duraković umjesto riječi *pobjednik* uvodi rečeničnu konstrukciju *da će Šerkan pobjediti*. Primjetno je različito pisanje i prevođenje vlastitih imena porijeklom iz arapskog jezika, o čemu je već bilo govora u ovom radu.

Red. br.	Spahin prevod	Durakovićev prevod
9.	<i>U to nevjernici navališe na pravovjerne, obje se vojske sudariše, izmiješaše se redovi, a jemensko gvožđe poče vršiti svoj posao.</i> (SP, 481)	<i>Nevjernici jurnuše na muslimane i dvije vojske se sudariše, bojni redovi se izmiješaše, jemenski mačevi zavitlaše...</i> (DP I, 404)

U prevodima ove rečenice zanimljivost je na kraju, gdje u Spahinu prevodu vidimo stilsku izbrušenost jezičkog izraza koja stvara plastičnu sliku i koja pokazuje prevodiočev smisao za ljepotu umjetničkog teksta, ali i za nijanse značenja riječi u našem jeziku.

Red. br.	Spahin prevod	Durakovićev prevod
10.	<i>To toliko o nevjernicima, a sad da vidimo šta je bilo s Muslimanima.</i> (SP, 481)	<i>Tako su se događaji odvijali u taboru nevjernika. Što se tiče islamske vojske, tamo se Davulmekan vrati u logor...</i> (DP I, 405)

Drukčija organizacija teksta je uvjetovala razlike u ovoj rečenici. Duraković je jednu misao iskazao u dvije rečenice, a kod Spahe je rečenica stilski efektivnija, posebno njen prvi dio, a drugi dio je neka vrsta obraćanja čitaocu, skretanja pažnje.

Red. br.	Spahin prevod	Durakovićev prevod
11.	<i>Dok mu je pristupio, nagje ga u najgorem stanju što može biti, pa za to odmah dozove vezira Dindana, Rustema i Behrama, da se s njima zdogovori.</i> (SP, 481)	<i>Kad mu priđe, vidje da je u veoma teškom stanju i u grdnoj nevolji, pa pozva vezira Dandana, Rustema i Behrama na savjetovanje.</i> (DP I, 405)

Ako se izuzmu razlike u pravopisu (pisanje prijedloga *zato*, slova *gj / đ*), u ovom primjeru mogu se vidjeti dvije značajne činjenice. Prva je opet vezana za leksiku koju prevodioci koriste (kod Spahe je to redovno dijalekatska i predstandardna leksika), a druga je vezana za kraj rečenice koji Duraković prevodi koristeći prijedložno-padežni

izraz (*na savjetovanje*), a Spaho na tom mjestu ima rečeničnu konstrukciju (*da se s njima zdogovori*), uz neizbježne dijalektizme, kao karakteristiku jezika pisaca austrougarskog doba.

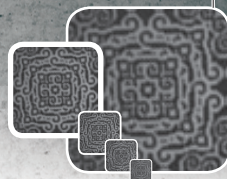
Red. br.	Spahin prevod	Durakovićev prevod
12.	<i>U zoru se počnu obje strane spremati za boj, a Muslimani bijahu prvi, koji izazvaše kavgu.</i> (SP, 482)	<i>Kad osvanu jutro i svjetlost sinu, muslimani se pojaviše na bojištu, a nevjernici se spremiše za ljutu bitku.</i> (DP I, 405)

Opet je razlika uvjetovana upotrebom leksike. Kod Spahe je upotrijebljena riječ *kavga*, prisutna u narodnom govoru, dok je kod Durakovića upotrijebljena konstrukcija poznata u književnom oblikovanju (*ljuta bitka*).

Red. br.	Spahin prevod	Durakovićev prevod
13.	<i>Kada je došao na mejdan, poče se igrati mačem i kopljem tako krasno, da je začudio sve konjanike i vitezove s obje strane.</i> (SP, 482)	<i>Našavši se na bojištu, on tako zavitla sabljom i kopljem da se vitezovi zadiviše i objema vojskama dah zastade.</i> (DP I, 405)

U ovom primjeru se kod Spahe može vidjeti ono što se u literaturi naziva “jezik starih pisaca”, a to je drugačija konstrukcija rečenice, zatim upotreba pojedinih riječi, kakva je prilog *krasno*, te riječi iz narodnog govora.

Kad je riječ o leksici, na više mjesta u ovom radu je ukazano na različitost leksike u jeziku ova dva prevodioca. Leksika pisaca i prevodi-

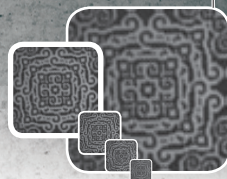
laca iz austrougarske faze razvoja bosanskog jezika predstavlja mješavinu predstandardnih i dijalekatskih formi, koje su kao pravopisni i gramatički dubleti dio tada važeće norme. S druge strane, upotreba takve leksike pokazuje i jednu vanjezičku tendenciju, koja je bila prisutna na početku austrougarske vladavine i koja je zabilježena u tadašnjim listovima i časopisima, a to je tendencija da se književnost piše na maternjem jeziku, kako bi se napravio otklon od njemačkog jezika kao službenog jezika nove države, ali i da se napravi otklon od višestoljetne dominacije orijentalnih jezika u književnom i javnom diskursu za vrijeme osmanske uprave. Takva leksika pokazuje i svijest pisaca o očuvanju i njegovanju narodnog jezičkog izraza, koji svojim bogatstvom značenja može iskazati i najsloženije književno-umjetničke forme kakva je sigurno *Hiljadu i jedna noć*. Naravno da leksika, kao i svaki drugi dio jezičkog sistema, pokazuje tendencije mijenjanja i prilagođavanja, što je vidljivo i u ovim primjerima, u smislu da su neki leksički oblici prestižniji ili frekventniji danas nego na početku XX vijeka, ali i da neka leksička (i sintaksička) rješenja iz starijeg prevoda zvuče uvjerljivije i imaju veću stilsku vrijednost od rješenja prezentiranih u savremenom prevodu.

6. Zaključak

Cilj ovoga rada bio je da se, jezičkom analizom teksta, ukaže na osobnosti dva do sada poznata prevoda djela *Hiljadu i jedna noć* na bosanski jezik, prevodilaca Fehima Spahe i Osmana Nurija Hadžića te Esada Durakovića. Oba prevoda su nastala u XX vijeku – prvi, Spahin, na početku vijeka (1901), a drugi, Durakovićev, na kraju vijeka (1999), a prevedena su s originalnih predložaka. U tom vremenskom razdoblju od 98 godina pokazao se samostalan razvoj bosanskog književnog jezika, u različitim vanlingvističkim okolnostima. Spahin prevod ima značajan broj osobina jezika austrougarskoga perioda, odnosno u njemu se mogu vidjeti crte koje karakteriziraju ne samo jezik toga teksta već i crte koje karakteriziraju jezik listova i časopisa toga vremena, što je značajno imajući u vidu da je Spaho

svoj prevod objavljivao na stranicama časopisa *Behar*. U tom jeziku je prisutan fonetski pravopisni princip, a na svim nivoima jezičke strukture dosljedno se poštuje norma iz *Gramatike bosanskoga jezika* 1890. godine – ijekavizam / jekavizam, grafem *gj / đ*, sastavljeno pisanje oblika futura I, stabilizirana deklinacija, sa sinkretizmom u oblicima DIL množine, a u leksičkom fondu dosta dijalekatskih i predstandardnih oblika. S druge strane, Durakovićev prevod oslikava jezičke karakteristike vremena u kojem je nastao (norma u skladu s *Pravopisom bosanskoga jezika* iz 1996. godine). To je norma koja je u osnovi ista kao i ona na početku vijeka, bar u osnovnim principima (fonetski pravopis), ali koja ima svoju nadgradnju koju su uvjetovale vanlingvističke okolnosti njena nastanka i sam proces normiranja standardnog bosanskog jezika (pisanje futura I odvojeno, geminacija, upotreba suglasnika *h*, pisanje riječi porijeklom iz arapskog jezika). Takve jezičke osobine nisu bile tretirane kao normativna građa bosanskog jezika na početku vijeka, što se opet može zahvaliti vanlingvističkim okolnostima (pokušaju približavanja srednjojužnoslavenskih standarda).

Kad se govori o poređenju ova dva prevoda, tu se može uočiti bogatstvo jezičkog izraza bosanskog jezika, različito nijansiranje značenja, upotreba različitih leksema, pa čak i različitih gramatičkih oblika iste lekseme za izražavanje pojedinog značenja (recimo, upotreba aktivnog i pasivnog stanja istog glagolskog oblika). Sve je to bila težnja prevodioca da čitaocu svog vremena pokaže i dočara samo književno djelo koje prevodi, a s druge strane i težnja da se usavrši vlastiti jezički iskaz i izraz. U tom smislu je Spahin prevod interesantan jer on “narodnim jezikom” dočarava značenja ovog izvanrednog književnog djela. S druge strane, treba istaći da su oba prevodioca prevodila originalni tekst s arapskog jezika i da su pratila važeću normu u vrijeme nastanka prevoda. Još jednu vrijednost ovih prevoda predstavlja i njen stilski potencijal jer su zaista neka jezička rješenja prevoda prave stilske figure, a u nekima se prevodioci pokazuju i kao vrsni stilisti i pisci sa smislom za lijepu riječ.

Čitajući uporedo ova dva prevoda, može se vidjeti kako se jezik uvijek mijenja čak i kad je zapisan, čak i kad je stilski uobličen u forme tzv. "lijepe književnosti", čak i kad je normiran, jezik i pisani jezički izraz imaju unutarnju dinamiku, unutarnji damar koji pokreće rečenicu i riječi i uvijek teži da bude što pristupačniji čitaocima, tj. svojim govornicima i korisnicima, što je i osnovna svrha postojanja standardnog jezika.

S druge strane, poređenjem ovih tekstova, vidi se razvoj norme samog bosanskog književnog jezika, njen put tokom jednog vijeka punog velikih promjena i na lingvističkom i vanlingvističkom planu. To samo potvrđuje da je historija književnog jezika dijahronijska disciplina, koja utvrđuje zakonitosti razvoja (za)pisanog jezika, i da se ta historičnost može primijetiti analizirajući i normom "zakovane" tekstove.

Opet je važno istaći i svijest oba prevodioca o bosanskom jeziku, ne samo u nazivu jezika već i u samim jezičkim crtama (frazе i leksika, prije svih), od kojih su neke i danas dio narodnih govora bosanskog jezika. Naravno da treba istaći i značaj oba prevoda za razvoj prevodilačke djelatnosti kod nas, te doprinos upoznavanju naših čitalaca s bogatom arapskom književnom tradicijom.

Sve ovo govori da su Fehim Spaho i Esad Duraković svojim prevodilačkim poduhvatima omogućili istraživanje jezičkog izraza bosanskog jezika i u pravcu onog dijela korpusa koji izvorno nije napisan na našem jeziku, a to usložnjava zadatak historije književnog jezika koja u tok svojih istraživanja treba uključiti i jezik prevedenih tekstova i tako se afirmirati kao jedna od najznačajnijih disciplina u nauci o jeziku uopće.

ONE COMPARISON OF THE *ONE THOUSAND* AND *ONE NIGHTS* TRANSLATIONS INTO BOSNIAN LANGUAGE

Abstract: The paper describes the characteristics of two so far known Fehim Spaho's and Esad Duraković's translations of the *One Thousand and One Nights* into Bosnian language. Grammatical and orthographical characteristics of these translations, each for itself, talk about relation towards the grammatical and orthographical norm of the epoch in which the translation was created, but observed comparatively, they enable an overview of the issue in the contest of the Bosnian literary language history. Spaho's translation has the characteristics of the Austro-Hungarian phase of the Bosnian literary language history, while Duraković's translation has the characteristics of the Bosnian phase. Differences between these two translations were conditioned by the time of its beginning, as well as by the relation of its translator towards the linguistic expression, while the similarities talk about the awareness of the Bosnian language existence and preservation of its linguistics identity.

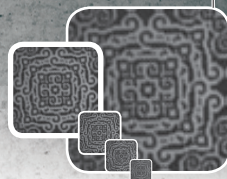
Keywords: *One Thousand and One Nights*, translation, Fehim Spaho, Esad Duraković, Bosnian language, literary language, development of literary language, grammatical and orthographical norm

Bibliografija

Korpus

Hiljada i jedna noć (Istočna pripovijetka) (1901–1909), preveli Osman Nuri Hadžić i Fehim Spaho, *Behar*, II–IX, u: Spahić, Mustafa (2011), prir.: *Reis Fehim ef. Spaho*, Dobra knjiga, Sarajevo, 456–482

Hiljadu i jedna noć (1999), prevod s arapskoga Esad Duraković, knjiga I (od 1–170 noći), Ljiljan, Sarajevo

Literatura

- Andrić, Ivo (1977): *Istorija i legenda. Eseji*, Prosveta, Beograd
- Duraković, Esad (1999): “Univerzum *Hiljadu i jedne*”, u: *Hiljadu i jedna noć*, knjiga I, Ljiljan, Sarajevo
- Halilović, Senahid (1996): *Pravopis bosanskoga jezika*, Preporod, Sarajevo
- Jahić, Dževad (1991): *Jezik bosanskih Muslimana*, Biblioteka Ključanin, Sarajevo
- Jahić, Dževad – Halilović, Senahid – Palić, Ismail (2000): *Gramatika bosanskoga jezika*, Dom štampe, Zenica
- Rizvić, Muhsin (2000): *Behar: književnohistorijska monografija*, Svjetlost, Sarajevo
- Šator, Muhamed (2004): *Bosanski / hrvatski / srpski jezik u BiH do 1914. godine*, Fakultet humanističkih nauka, Mostar
- [Vuletić, Franjo] (1890): *Gramatika bosanskoga jezika za srednje škole. Dio I. i II. Nauka o glasovima i oblicima*, Naklada Zemaljske Vlade za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo